

*Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
Вип. 15. 2011. С. 363–370.*

Андрій ГАВІНСЬКИЙ

НОВІ ДАНІ ДО ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРИ ЛІЙЧАСТОГО ПОСУДУ

Культура лійчастого посуду (далі КЛП) на теренах заходу України представлена близько 250-ма пам'ятками. Переважна їх більшість виявлена внаслідок археологічних розвідок, а на окремих з них проводились шурфування та стаціонарні дослідження. Значна частина отриманого матеріалу все ще залишається недостатньо опрацьованою.

Метою нашої статті є введення в науковий обіг неопублікованих фондів збірок з пам'яток КЛП у верхів'ї Західного Бугу. Подається характеристика колекцій керамічних виробів Львів-Високий Замок, Тадані, Потелич та Лежниця-Попова Гора.

Пам'ятка в с. **Потелич** (Львівська область, Жовківський район) була відкрита розвідками Я. Пастернака на початку 1930-х рр. Було знайдено прямокутну у поперечному перетині крем'яну сокиру, фрагменти посуду, два глиняних пряслиця та кілька крем'яних ретушованих відщепів [Пастернак, 1937, с. 252; 1961, с. 188]. У 1973 р. обстеження пам'ятки провів М. Пелещишин [Археологічні пам'ятки..., 1981, с. 184–185]. Дослідником локалізовано її місцезнаходження – південно-східна околиця села на краю узгір'я, де знаходилось городище княжого часу. Встановлено, що пам'ятка повністю зруйнована діючим кар'єром [Пелещишин, 1997, с. 12]. Посуд, товщиною стінок 7–10 см, виготовлений з глини, яка містить незначну домішку шамоту, його поверхня зглажена, лискована чорного та сірого відтінків, злам чорного кольору. Вінце посудини низьке, лійчасто сформоване, діаметром 28 см. Під округлим краєм виділяється незначне потовщення, що плавно переходить в увігнуту горловину. Воно орнаментоване рядом сегментоподібних відбитків штамп (рис. 4, 1).

Пам'ятка **“Високий Замок”** знаходиться у м. Львові, за 0,4 км на північний схід від вулиці Високий Замок 1 [Мацкевий, 2008, с. 74], на горбистому пасмі висотою 390 м н. р. моря [Roztocze..., s. 192, гус. 127]. Перші знахідки на “Високому Замку” були виявлені до 1876 р., під час земляних робіт, які відбувались в процесі спорудження кургану в честь 300-ліття Люблінської унії. Чи не єдиний з археологів, хто збирав і фіксував знахідки, був А. Шнайдер [Czołowski, 1910, s. 108], і в меншій мірі це здійснювали Ф. Смолька та В. Боярський [Janusz, 1913, s. 67]. Тут траплялись уламки кераміки, вироби з кістки, рогу та кременю [Schneider, 1876, s. 122–123, 127; Janusz, 1913, s. 71]. Знахідки згодом передавались до музею Любомирських. Серед цієї колекції була типова для КЛП кам'яна сокира (зберігалась під № 1662) з півкожуватим за формою обушком [Kozłowski, 1924, s. 99]. У 1955–1956 рр. на зруйнованій пам'ятці дослідження проводив О. Ратич. Місцем для розкопок обрано площу перед курганом [Ратич, 1961, с. 116], висота якого становить 36 м [Геренчук, 1972, с. 31]. В перемішаному ґрунті знайдено чисельну кількість виробів княжого періоду. Крім цього, зустрічалась кераміка КЛП та ранньозалізного віку [Ратич, 1961, с. 161]. З цього часу пам'ятка КЛП на Високому Замку неодноразово згадувалась в літературі, але лише в контексті топографії розташування [Пелещишин, 1971, с. 231; 1990, с. 35; 1994, с. 10; 1999, с. 106]. Іншої інформації не маємо.

Опрацьована нами колекція нараховує 130 стінок посудин товщиною 0,7–1 см, 10 вінець, 9 денець, 5 ручок від посудин, три характерні частини тулуба та три пряслиця. Кераміка виготовлена з глини, яка містить незначну домішку шамоту та піску, поверхня на переважній більшості фрагментів шорстка, часто марка на дотик, не має характерного для КЛП полиску, колір коричневого та сірого відтінків, злам чорний.

Серед колекції виділяються чотири вінця валикоподібного типу діаметром 17,5–28,5 см. Вони мають округлий, ледь розхилений назовні край, під яким сформований пружок, орнаментований відбитками округлого штамп (рис. 1, 1, 2, 6, 13), що плавно переходить у високу увігнуту горловину. На одній знахідці помітний орнамент у вигляді великих відтисків

прямокутного штампа (рис. 1, 13). Такі вінця з пружками належали посудинам банкоподібної форми, що є класичними для КЛП. Аналогії цих форм маємо з найближчої за відстанню пам'ятки в Малих Грибовичах.

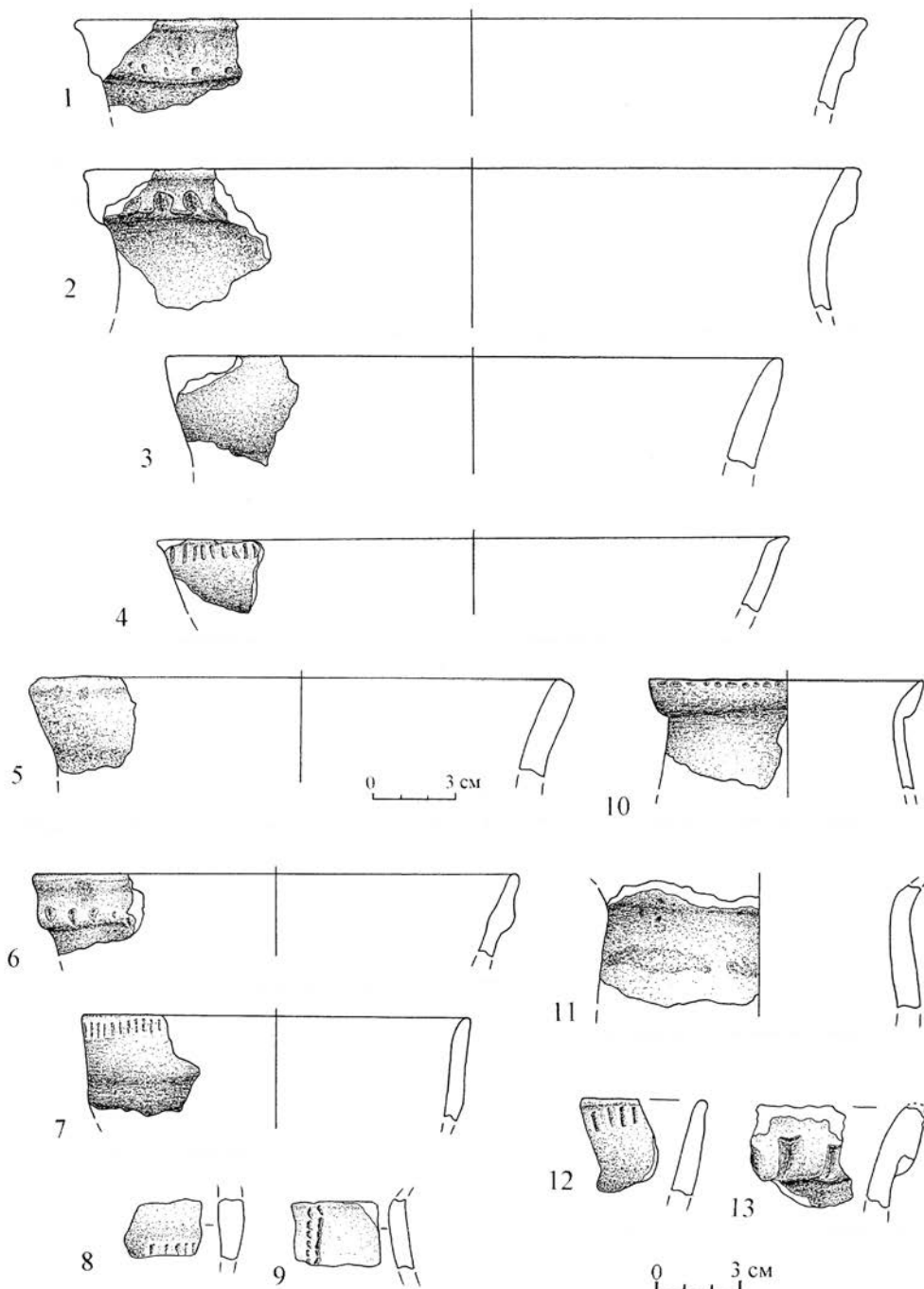

Рис. 1. Високий Замок, 1955–1956. Кераміка культури лійчастого посуду
Fig. 1. Vysokyi Zamok, 1955–1956. Ceramic of Funnel Beaker culture

Два уламки високих горловин горщиків з помірно розхиленими назовні стінками мають діаметри вінець 20 і 22 см, що плавно переходять в увігнуту високу горловину (рис. 1, 3, 5). Ще дві подібні за формою знахідки, діаметром 23 см, мають округлий край і опуклий профіль. Шийка в таких посудинах, як правило, низька, гостро-увігнута (рис. 1, 4, 12). Виокремлюється

вінці діаметром 14 см з високими вертикальними стінками із незначним потовщенням при переході в шийку посудини (рис. 1, 7). Двома екземплярами представлені верхні частини опуклобоких посудин із низькими, лійчастими вінцями діаметром 10 см. Невисока шийка виробів переходить в помірно розхилені стінки тулуба, що в діаметрі однаковий з вінцями (рис. 1, 10, 11). У одного з них заокруглений край орнаментований нечіткими відбитками округлого штампа (рис. 1, 10).

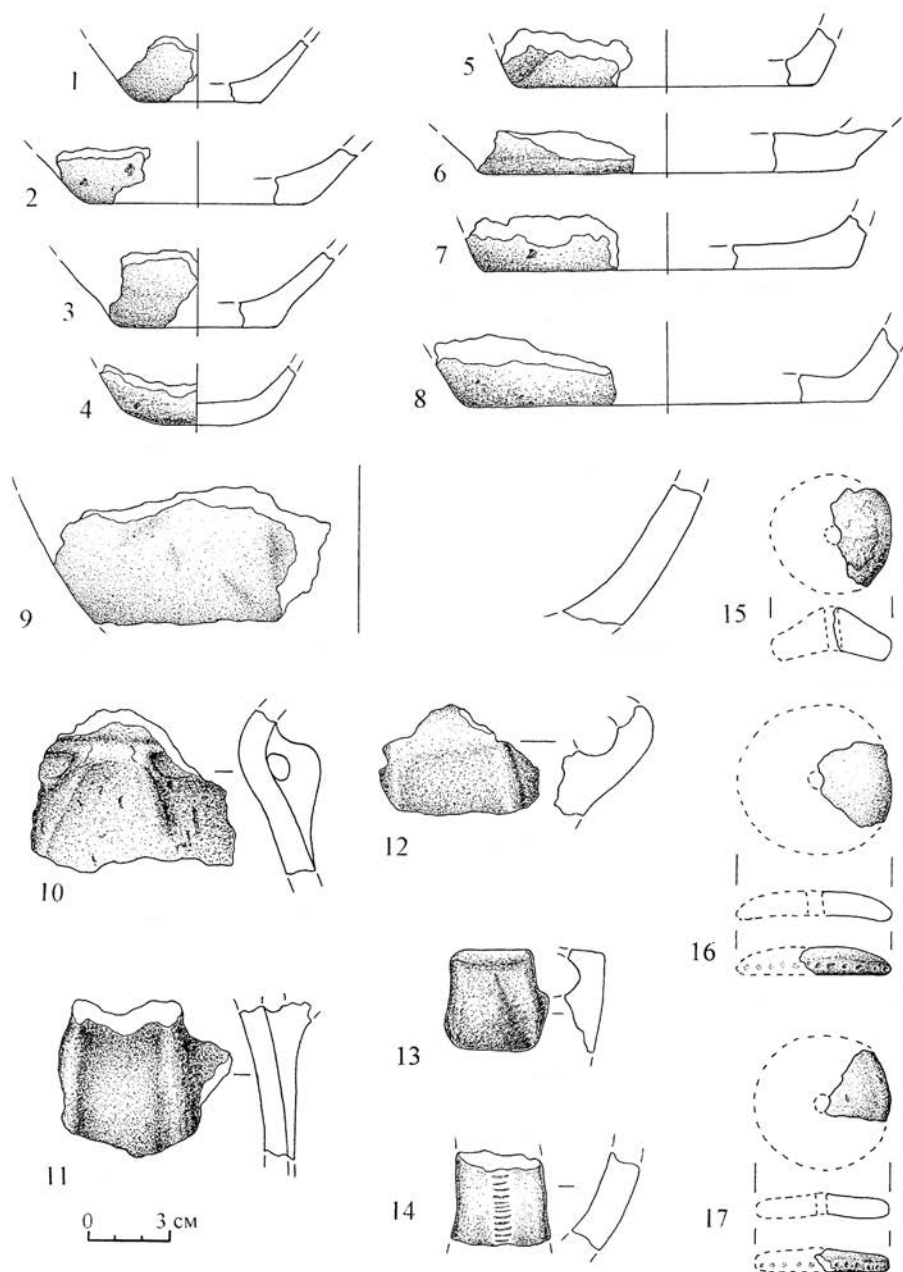

Рис. 2. Високий Замок, 1955–1956. Кераміка культури лійчастого посуду

Fig. 2. Vysokyi Zamok, 1955–1956. Ceramic of Funnel Beaker culture

Нижні частини посудин представлені плоскими денцями, діаметрами 4,5–18,5 см, з помірно розхиленими назовні стінками. Перехід між ними плавний, інколи – увігнутий (рис. 2, 1–9). На одній знахідці денце має діаметр 3 см із різким переходом до стінок, що надає формі дна майже цілковитої округлості (рис. 2, 4).

Складовими частинами окремих посудин були вушка та ручки. Як правило, вони належали горщикам, що мали лійчасто сформовані вінця і низьку шийку. Серед колекції виокремлюються два вушка колінчастої форми діаметром отворів 0,7–1,2 см, товщиною стінок 1 см, розмірами 4,5×5 см. Нижня частина масивніша, верхня менша, яка над отвором увігнута (рис. 2, 10, 12). Вушко з ребристим переходом стінок має розміри 3,5×5 см, діаметр отвору 1,2 см, товщину 0,9 см (рис. 2, 13). Фрагментованим є вушко з так званими вусами, де краї нижньої частини мають вигляд валиків (рис. 2, 13).

Одним екземпляром представлена нижня частина петельчастої ручки товщиною 1,2 см, шириною 3,5 см. Її центральна частина орнаментована горизонтальними відбитками прямокутного штампі розмірами 0,1×0,6 см (рис. 2, 14).

Переважає більшість посуду орнаментована. Декор в основному наносився під вінцями, мав горизонтальне спрямування, проте, в окремих випадках наносився й на шийці або тулубі. Це традиційні відбитки прямокутного штампі (рис. 1, 8). Цікавим є фрагмент кераміки прикрашений двома вертикальними лініями у вигляді відтисків штампі трикутної форми (рис. 1, 9). Варто зауважити, що вертикальний мотив орнаменту на посуді КЛП в районі Верхнього Побужжя зустрічається досить рідко.

До керамічних виробів належать фрагменти трьох пряслиць, котрі можна поділити на два типи. До першого належать два екземпляри кулястої форми діаметрами 4,8, і 5,7 см, діаметрами отворів 0,6 см та висотою до 1 см, верхня частина яких майже плоска, а нижня – ледь увігнута, краї округлі та прямі. Вироби по краях орнаментовані нечіткими відбитками округлого штампі (рис. 2, 16, 17). Одне пряслице конічної форми діаметром 4,5 см, з діаметром отвору 0,6 см, має висоту 2 см, його верхня частина плоска, а нижня – значно увігнута, краї округлі (рис. 2, 15).

Кераміки з “Високого Замку” є типовою для КЛП західнобузького регіону. В технологічному плані вона досить однорідна, хоча й має свої особливості. Відсутність характерного полиску, шершавість поверхні складає враження про її певну “примітивність” в порівнянні, наприклад, з керамікою з Малих Грибович. Посуд представлений класичними зразками. Специфічними є окремі орнаментальні мотиви: валикоподібне вінце з глибокими відтисками штампі, вертикальні лінії на стінці посудини, а також декоровані пряслиця. В хронологічному плані цю кераміку попередньо можна віднести до пізнього етапу розвитку південно-східної групи КЛП, що приблизно співпадає з етапом СІ трипільської культури, підтвердженням чого є знахідки останньої серед виробів КЛП.

Одною з найбільш досліджених пам’яток КЛП в Західному Побужжі є поселення **Тадані** в урочище “Замок” (Львівська область, Кам’яно-Бузький район).

Воно знаходиться на вузькому видовженому мисі розміром 200×60–70 м, що розташований при злитті р. Горпинки із Західним Бугом, який здіймається на висоту 10 м від рівня долини [Пелещин, 1999а, с. 22]. Пам’ятка відкрита у 1972 р. розвідками Р. Грибовича та Б. Ярошинського.

Невеликими за площею дослідженнями стверджено наявність культурного шару та зібрано кількісно незначний речовий матеріал [Грибович, Ярошинський, 1973, с. 273]. Впродовж 1977–1979 рр. планомірні розкопки тут проводив М. Пелещин. На загал розкрито понад 2100 м², що становить майже усю площу поселення [Пелещин, 1999а, с. 22]. Виявлено різного типу об’єкти та велику кількість знахідок [Пелещин, 1978, с. 370; 1979, с. 383–384; 1980, с. 322]. У 1995 р. вивчення пам’ятки продовжили П. Довгань та Р. Чайка.

На площі 148 м² зафіксовано кілька об’єктів, а також знайдено вироби з кераміки, кістки та кременю [Чайка, Довгань, 1996, с. 78, 80]. Потрібно зазначити, що результати досліджень М. Пелещина залишаються неопублікованими. Нами подана коротка характеристика колекції керамічного посуду із досліджень 1972 р.

Збірка складається з 29 фрагментів стінок, чотирьох вінців, частини горщика, черпака та двох денців. Посуд досить якісний, виготовлений з глини, яка містить домішку незначної кількості шамоту. Товщина стінок 0,7–1,2 см, злам чорного кольору. Поверхня зглажена, лискована, місцями сірого та коричневого відтінків.

Класичною банкоподібною формою представлена частина горщика висотою близько 30 см. Він має низькі, розхилені назовні вінця діаметром 24 см, висока пряма шийка плавно переходить в стінки округлого тулуба (в діаметрі майже однаковий з вінцями), що плавно звужується до дна. Під вінцями сформований пружок, орнаментований прямокутними та трикутними відбитками штампа (рис. 3, 4).

Виокремлюються три вінця, що належали посудинам великих розмірів, діаметрами 30, 36 і 48 см. Вони лійчasto сформовані, розхилені назовні. Їхній край округлий та косозрізаний. Два вінця високі, з ледь опуклими та увігнутими стінками, що різко переходять у гостро-увігнуту горловину (рис. 3, 1, 2), а інше низьке, з високою, увігнутою шийкою (рис. 3, 3). Краї вінця орнаментовані прямокутними та округлими відбитками штампа.

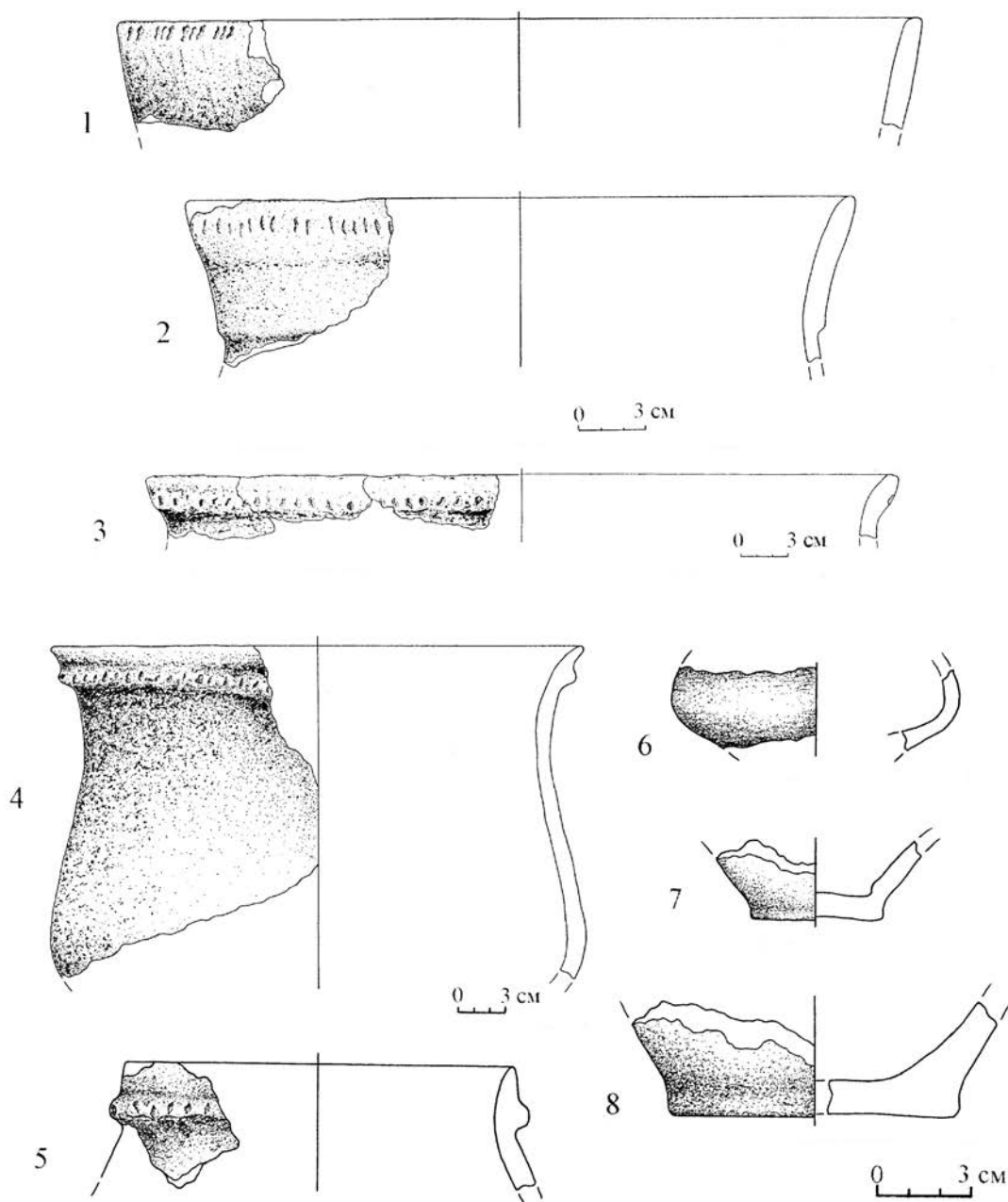

Рис. 3. Тадані, 1972, урочище “Замок”. Кераміка культури лійчастого посуду
Fig. 3. Tadani, 1972, “Zamok” Place. Ceramic of Funnel Beaker culture

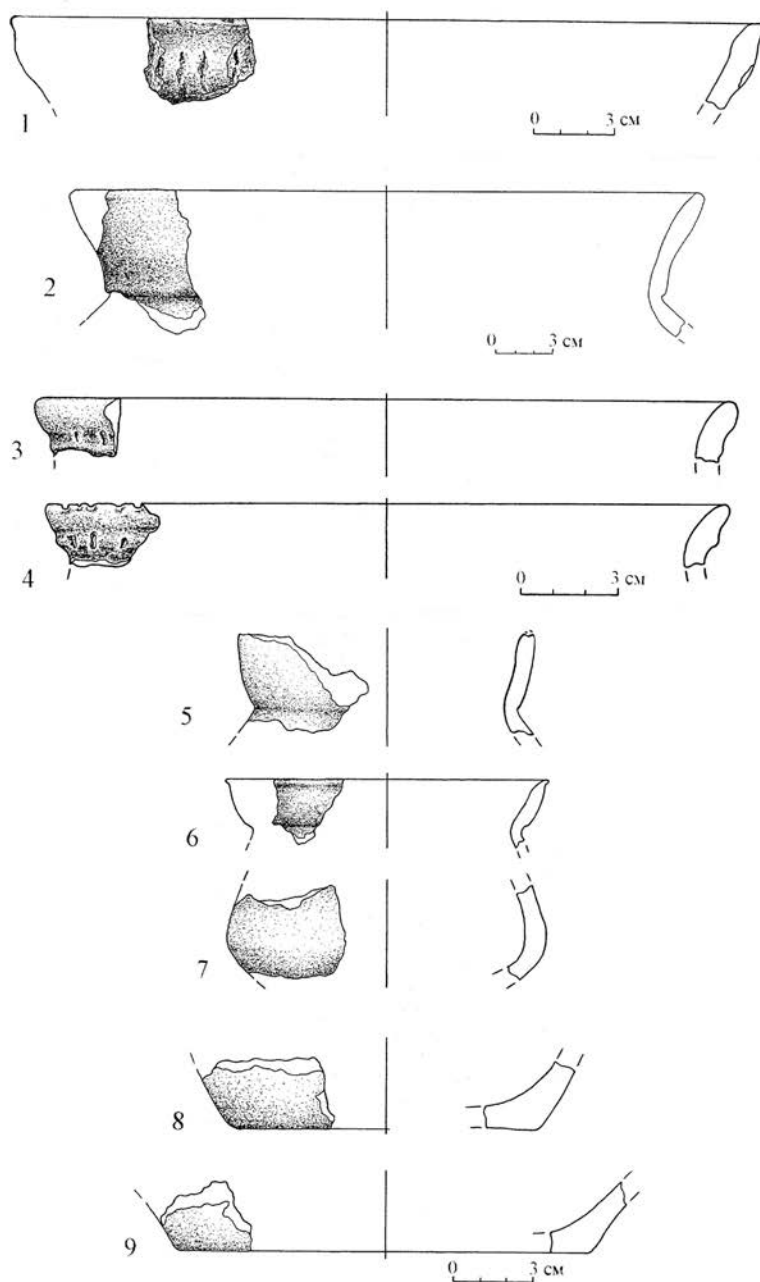

Рис. 4. Кераміка культури лійчастого посуду. 1 – Потелич; 2–9 – Лежниця, 1983, урочище “Попова Гора”

Fig. 4. Ceramic of Funnel Beaker culture. 1 – Potelych; 2–9 – Lezhnytsia, in 1983, “Popova Gora” Place

Цікавою є опуклобока посудина з невисокими, прямими і ледь нахиленими до середини вінцями діаметром 12,5 см, які різко переходять в сильно розхилені стінки тулуба. Під вінцями сформований пружок, орнаментований нечіткими відбитками трикутного та округлого штампів (рис. 3, 5). Такі форми зустрічаються рідко, можливо, це один із різновидів посудин типу фляг. Одним екземпляром представлена частина черпака. Він має виражений округлий тулуб діаметром 9 см, що в нижній частині різко звужується до дна діаметром близько 4 см (рис. 3, 6). Ледь увігнуті денця діаметрами 4 та 9 см переходять до помірно розхилених стінок тулуба (рис. 3, 7, 8). На основі описаної колекції кераміки важко робити якісь узагальнення: типологічні, хронологічні тощо, однак вона дозволяє говорити про високу якість виробництва посуду та окремі особливості його форм.

В околицях с. **Лежниця** (Волинська область Іваничівський район) виявлено ряд поселень КЛП, одне з яких знаходиться в урочищі “Попова Гора”. Пам’ятка відкрита у 1983 р. розвідками І. Михальчишина. Вона розташована на плато (300×70 м) із крутими схилами. В результаті шурфувань виявлено матеріали КЛП та інших хронологічних періодів [Михальчин, 1985, с. 319].

Кераміка КЛП виготовлена з глини, яка містить незначну домішку шамоту. Поверхня згладжена, лискована, коричневого, сірого та чорного відтінків. Товщина стінок 0,5–1,4 см, злам чорного кольору. Серед знахідок виокремлено п’ять вінець, два денця та частина посудини.

Виділяються горщики опуклобокої форми (рис. 4, 5, 6) із високими лійчастоподібними вінцями діаметром 11–12 см, край яких косозрізаний, округлий, а в одного екземпляра чітко виражений і розхилений назовні. Невисока увігнута горловина різко переходить в широко розхилені стінками тулуба, що в діаметрі значно більший за вінця (рис. 4, 6). Одна з посудин була великих розмірів діаметром вінець 33 см (рис. 4, 2). Виокремлюються два горщики з низькими розхиленими назовні вінцями діаметрами 21 та 22 см, орнаментовані підпрямокутними відбитками штампа (рис. 4, 3, 4). Край одного з вінець декорований заглибленими лініями півокруглої форми (рис. 4, 4). Знайдено частину посудини типу черпака у вигляді опуклобокого тулуба діаметром 12 см, який має різкий перехід то стінок основи (рис. 4, 7).

Денця сформовані на рівному дні діаметром 11 і 15 см. Стінки одного з них широко розхилені назовні (рис. 4, 9), у іншого – півокруглої форми (рис. 4, 8).

За типологією кераміка з “Попової Гори” подібна до посуду з досліджуваного поселення в урочищі “Чуб”. Особливим є вінець із декорованим краєм.

Підводячи підсумки викладеного матеріалу, можна відзначити, що в КЛП Верхнього Побужжя простежується стала традиція у техніці керамічного виробництва: якісний випал та міцність посудин, незначна домішка шамоту в глиняній масі, згладжена лискована поверхня, часто із слідами від віхтя, а також одноманітний злам стінок чорного кольору. В цьому плані дещо різниться кераміка з “Високого Замку”, у якій переважає домішка піску, наявна шершавість поверхні і практично відсутній полиск. Форми посуду з описаних пам’яток мають аналогії в кераміці з Малих Грибович, Винник, Зимного, Лежниці. Проте необхідно підкреслити, що у кожній з колекцій є свої особливості, які не простежуються в інших збірках.

Також необхідно зазначити й топографію розташування зазначених пам’яток. Усі вони знаходяться на високих, важкодоступних місцях, що було традиційним для племен КЛП. Часто на таких стратегічних пунктах згодом функціонували городища ранньозалізного чи давньоруського періодів.

Впровадження нової джерельної бази в науковий обіг дозволить зробити певні узагальнення щодо розвитку південно-східної групи КЛП, особливо в межиріччі Верхнього Дністра та Західного Бугу.

ЛІТЕРАТУРА

Археологічні пам’ятки...

1981 Археологічні пам’ятки Прикарпаття і Волині кам’яного віку. – Київ. – 321 с.

Геренчук К.І.

1972 Природа Львівської області / за ред. К.І. Геренчука. – Львів. – 152 с.

Грибович Р.Т., Ярошинський Б.Х.

1972 Археологические разведки в Прикарпатье и на Волыни // АО 1972 года. – Москва. – С. 273–274.

Мацкевий Л.

2008 Археологічні пам’ятки Львова. – Львів. – 224 с.

Михальчишин І.Р.

- 1985 Исследования в Предкарпатье и Волынской области // АО 1983 года. – Москва. – С. 318–319.

Пастернак Я.

- 1937 Нові археологічні набутки Музею Наукового товариства ім. Шевченка у Львові за час від 1933 до 1936 // ЗНТШ. Праці історично-філософської секції. – Т. CLIV. – Львів. – С. 240–268.
- 1961 Археологія України. – Торонто. – 788 с.

Пелецишин М.

- 1971 Культура лійчастого посуду // Археологія Української РСР. – Т. 1. – Київ. – С. 233.
- 1978 Раскопки у с. Тадани на Буге // АО 1977 года. – Москва. – С. 369–370.
- 1979 Исследования у с. Тадани на Буге // АО 1978 года. – Москва. – С. 383–384.
- 1980 Разведки и раскопки в Львовской области // АО 1979 года. – Москва. – С. 321–322.
- 1990 Племена культуры воронковидных сосудов // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (энеолит, бронза и раннее железо). – Киев. – С. 35–43.
- 1994 Розкопки на горі Лисівка у Винниках // Наукові записки Львівського історичного музею. – Вип. II–III. – Львів. – С. 10–15.
- 1997 Археологічні дослідження Львівського університету в 80-х – першій половині 90-х рр. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 32. – Львів. – С. 8–22.
- 1999 Культура лійчастого посуду // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат. – Т. I. – Львів. – С. 103–110.
- 1999a Неолітичне поселення в с. Тадані на Західному Бузі // Львівський археологічний вісник. – Вип. 1. – Львів. – С. 22–46.

Ратич О.О.

- 1961 Древньюоруські матеріали з розкопок 1955–1956 рр. на Замковій горі у Львові // МДАПВ. – Вип. 3. – С. 115–127.

Чайка Р., Довгань П.

- 1996 Нові матеріали до археологічної мапи Львівщини // Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 р. – Львів. – С. 78–82.

Czołowski A.

- 1910 Wysoki Zamek. – Lwów. – 126 s.

Janusz B.

- 1913 Z pradziejow ziemi Lwówskiej. – Lwów. – 93 s.

Kozłowski L.

- 1924 Młodsza epoka kamienna w Polsce. – Lwów. – 242 s.

Roztocze...

- 2002 Roztocze. Środowisko przyrodnicze / red. Jana Buraczyńskiego. – Lublin. – 341 s.

Schneider A.

- 1876 Badania i poszukiwania archeologiczne w Galicji w ostatnich latach // Przegląd Archeologiczny. – Lwów. – R. I. – Zesz. 2. – 20 maja. – S. 44–51.

Andrij GAVINS'KYJ

NEW DATA FOR RESEARCHES OF FUNNEL BEAKER CULTURE

Unpublished materials from particular sites of Funnel Beaker culture from Upper part of Zakhidnyj Bug Basin are entered into a scientific using. Description of collections of ceramic ware from L'viv–Vysoky Zamok, Tadani, Potelych and Lezhnytsia-Popova Gora is given. Permanent tradition at the technique of making of ceramic ware and its particular specific features are marked.